

УДК 351.862

Мартиненко Володимир Федорович

професор кафедри управління суспільним розвитком Національної академії державного управління при Президентові України, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету (за сумісництвом), доктор наук з державного управління, професор

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Анотація. У статті проаналізовано методологічні засади дослідження суспільного розвитку в умовах сучасного світу.

Ключові слова: методологічні засади, суспільний розвиток, сучасність.

Мартыненко В.Ф. Методологические исследования общественного развития

Аннотация. В статье раскрыты методологические основы общественного развития.

Ключевые слова: методологические основы, общественное развитие, современность.

Martynenko V.F. Methodological principles of research of community development

Annotation. In the article the investigational methodological principles of research of the social development have been defined.

Key words: methodological principles, social development, contemporaneity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Суспільний розвиток на порозі ХХІ століття супроводжується глобальними змінами у сферах, які визначають умови життя людей на глобальному та національному рівнях. Обсяг інформації, що утворюється в результаті діяльності людини на глобальному та локальному рівнях, зростає значними темпами. Швидкість соціальних, економічних, технологічних та інших критичних процесів у формуванні придатних умов життя людей зростає. Швидкість руху грошей, яка має вирішальний вплив на швидкість інших процесів, сягає швидкості мережі Інтернет. Ці та інші чинники зумовлюють потребу трансформації механізмів управління господарськими процесами на всіх

рівнях: на рівні підприємства, на рівні регіону (району), на макроекономічному рівні та на глобальному рівні. Ідеться про відповідність між швидкістю сучасних господарських процесів і необхідною реакцією на них механізмів управління. У цих умовах для забезпечення ефективного впливу державного та інших форм управління господарським розвитком потрібно, щоб швидкість процесів управління відповідала швидкості руху грошей, тобто швидкості мережі Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі є дослідження, які аналізують проблеми, що народжуються, та можливості засобів їх розв'язання. У другій половині ХХ століття є і досі залишається *«парадигма прогресу»* [1, с. 72], згідно з якою, незважаючи на обмеження, які формують ресурси розвитку, домінуючою була позиція, що досягнення у сфері науки, техніки технологій, зміни у сфері освіти і культури всього населення дадуть можливість забезпечити поступальний рух усього людства. Суспільним фундаментом, на якому відбувалися трансформаційні процеси, мали б стати інститути розвинутого суспільства, передусім інститути економіки. Уважалося, що в кожній країні, яка стане на такий шлях, буде гарантовано економічне процвітання і суспільний прогрес. Насправді ж, як зазначає В. Геєць, після довготривалої кризи кінця ХХ століття і порівняно короткого періоду економічного зростання в цих країнах, а особливо в Україні, виявилось, що цього замало; крім того, у результаті трансформаційних перетворень утворилося багато «мутантів» від прогресу, які відкинули економіку і суспільство на багато років. Академік В. Геєць робить важливий висновок, про те, що «...пірамідальний характер формування і розвитку інноваційного потенціалу має нерозв'язувані в рамках звичайної еволюції суперечності» [1]. За наявності системних криз «...відсутні структури більш високої ієрархії, які спроможні їх усунути» [там само, с. 73]. «Оскільки таких структур зазвичай просто немає, –

робить висновок В. Геєць, – то потрібна альтернативна система організації технологічного й суспільного прогресу» [там само]. Цей висновок про неспроможність існуючих людських систем розв'язати суперечності сучасного цивілізаційного розвитку нашоюхується на той же технологічний та соціальний детермінізм (рух у замкнутому колі), який вище критикується тим же автором.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте вчені не достатньо уваги надають питанням швидкості сучасних господарських процесів і необхідної реакції на них механізмів управління.

Формування цілей статті. Мета статті – проаналізувати методологічні засади дослідження суспільного розвитку в умовах сучасного світу.

Виклад основного матеріалу. Усе більше вчених, політиків, господарників, державних управлінців відзначають, що наявна «парадигма прогресу», суспільне виробництво та системи управління ними не розширюють, а звужують придатний для проживання людини простір.

Сучасна система господарювання, основою якої є ринкові механізми саморегулювання, у своїй основі породжує конкуренцію між формами власності – приватною, колективною, державною. У результаті дії руйнівних механізмів конкуренції марно витрачаються людські, природні, фінансові, організаційні тощо ресурси.

Ці та інші негативні результати суспільного розвитку зумовлюються наявною системою управління, взаємодією господарських суб'єктів у процесі суспільного виробництва. Розвиток науково-технологічного прогресу, формування 5-го та 6-го технологічних укладів, перетворення знання у реальну продуктивну силу суспільного розвитку зумовлюють потреби адекватного вимогам часу розвитку механізмів управління суспільним розвитком.

Ефективне управління господарським розвитком у будь-який час є наздоганяльним управлінням (пізнання і розв'язання проблем минулого), управлінням у режимі реального часу (адекватна реакція господарського механізму на поточні виклики), управлінням превентивним (прогнозування майбутнього розвитку, розробка механізмів попередження порушень пропорцій суспільного відтворення, дія на випередження). На сучасному етапі на різних рівнях управління будується переважно на базі наздоганяльного управління та управління в режимі реального часу. На глобальному рівні превентивне управління будується із застосуванням різних методів, зокрема й прогнозування, побудованих на поточному аналізі подій.

Для застосування превентивного управління на практиці не вистачає багатьох складових – мотивації державних управлінців різного рангу для розробки превентивних механізмів управління, ресурсів, недосконалої методології управління, деструктивної конкуренції різних форм управління (державних, корпоративних та ін.). Крім того, процеси глобалізації впливають на індивідуальний розвиток усіх держав, що перебувають у процесі глобального розвитку, але мають піднятися над процесом, щоб зрозуміти та конкретизувати виклики XXI століття і, найголовніше, розробити адекватні національні механізми управління ними, захистити національні держави від агресії сильних держав, які відкрито на початку XXI століття демонструють військову силу.

Україна з наявними земельними ресурсами (30% світових запасів чорноземів), але з відсталим агропромисловим комплексом, населенням, яке постійно скорочується, сировинною економікою, інфраструктура якої застаріла і зношена, відсталим технологічним розвитком має будувати стратегію розвитку у XXI ст. на базі чітких об'ємних прогнозів глобальних тенденцій, геополітичного, технологічного, демографічного, культурного, релігійного, військового та ін. векторів руху, тобто якість

суспільного розвитку цілком залежить від ефективної системи управління.

Ефективне управління господарським розвитком у XXI ст. має будуватися на адекватній сучасним викликам методології управління, критичною складовою якої є підготовча методологічна та аналітична робота, яка має становити 70-80% обсягу процесу управління від постановки мети суспільного розвитку до досягнення поставлених результатів.

Суспільний розвиток на початку XXI століття набув якісно нових ознак. Ідеться про те, що планета Земля функціонує в глобальному середовищі, що забезпечує всі форми життя. На глобальне середовище, що функціонує за відповідними фізичними законами, починає впливати людська діяльність, причому цей вплив має негативний характер, який порушує цілісність систем і процесів, які забезпечують на Землі різноманітні форми життя. Виробнича діяльність людини основною метою має розширити сприятливі для проживання життя людей умови. Однак виробнича діяльність не розширює, а звужує сприятливі для проживання життя людей умови. Негативний вплив набуває глобальних ознак: глобальне забруднення природного середовища і, як наслідок, глобальне потепління.

Основна суть суспільного розвитку полягає в тому, що відносини між людьми в процесі господарювання мають постійно вдосконалюватися. Ці відносини можуть бути еквівалентними та нееквівалентними. У процесі господарювання нееквівалентні відносини шляхом спроб і помилок (ринкова модель господарювання) мають бути замінені еквівалентними відносинами. Суспільний розвиток має циклічний характер. На якість суспільного розвитку вирішальний вплив має наукова картина світу – система уявлень, тверджень, аксіом, концепцій, вірувань про походження людини, її місію. Еволюційна

картина світу пояснює походження людини шляхом удосконалення мавпи, яке здійснювалося через працю. Креативна картина світу пояснює походження людини від Творця. Основною проблемою суспільного розвитку є знаходження Істини в науковій картині світу та виміру її впливу на суспільний розвиток та його організаційну структуру.

Вирішальним у знаходженні якості суспільного розвитку є виявлення впливу наукової картини світу на його рушійну силу. Основною рушійною силою суспільного розвитку протягом останніх 500 років був прибуток, який був чинником науково-технічного та технологічного прогресу. Деформація та деградація основної рушійної сили – прибутку, яка здійснювалася протягом ХХ століття, засвідчує про його вичерпність, тимчасовість, обмеженість позитивного впливу на суспільний розвиток і відповідність його Істині, що не може бути обмеженою в часі та просторі. Суперечності суспільного розвитку зумовлені панівною еволюційною парадигмою про походження людини. У зв'язку з цим темпи вдосконалення механізмів зняття ризиків суспільного розвитку значно нижчі від темпів наростання проблем, які неконтрольовано розгортаються у світі.

Дослідження якості суспільного розвитку на початку ХХІ століття має відповісти на запитання, чому зусилля людей на землі з її високорозвиненою наукою (наприклад, клонування живих організмів), технологіями, системами управління як у глобальному, так і в національному масштабі не розширюють, а скорочують придатний для проживання людей, простір.

Початковим пунктом у процесі пошуку відповіді на це запитання є дослідження методологічного інструментарію. У цьому контексті потрібно розкрити основний метод дослідження та конкретизувати його основні складові.

Дослідження змісту суспільного розвитку має будуватися на процесному методі, який розглядає суспільний розвиток і макроекономічне управління ним як процес, що здійснюється на базі відповідних циклів. Складовими дослідження, яке теж має властивості циклу, є такі.

1. Методологічні засади дослідження суспільного розвитку.
2. Аналітичний етап суспільного розвитку.
3. Формування мети суспільного розвитку.
4. Прогнозування бажаних і можливих результатів.
5. Суб'єкти та об'єкти суспільного розвитку.
6. Ресурси суспільного розвитку.
7. Рушійні сили суспільного розвитку.
8. Стратегія і тактика суспільного розвитку.
9. Формування системи гарантій реалізації стратегії й тактики.
10. Методологія оцінювання ефективності суспільного розвитку.

Дослідження суспільного розвитку має ґрунтуватися на принципі визначеності. Зняття невизначеностей (усунення методологічної обмеженості, безсистемності, фрагментарності та організаційної непослідовності) суспільного розвитку має бути провідною ланкою в побудові механізму державного управління суспільним розвитком. Дотримання принципу визначеності потребує розкриття термінів, категорій, принципів, методів, механізмів, володіння технологією аналізу та синтезу, розкриття взаємодії одиничного, особливого, загального, конкретного та абстрактного, об'єктивного і суб'єктивного та ін., які будуть застосовуватися у цьому дослідженні.

Забезпечення цілісного, причинно-наслідкового дослідження суспільного розвитку зумовлює потребу аналізу його рушійних сил, в основі яких, як відомо, лежать суперечності. Вони мають позитивний та негативний, утворювальний або руйнівний вплив на суспільний розвиток. Суперечності

бувають об'єктивні та суб'єктивні, що зумовлюють значну кількість ризиків. Об'єктивні суперечності ліквідувати неможливо. Можна зняти тільки ризики, які спричиняються такими суперечностями, шляхом гармонізації протилежних векторів суперечностей. Зняття ризиків складає основу рушійних сил суспільного розвитку. Зняти ризики можливо тільки шляхом свідомого вивчення кількісних та якісних параметрів протилежних векторів руху. Самостійно на основі самоорганізуючих начал зняти ризики неможливо. Стихійне функціонування ризиків на основі перетворення кількісних параметрів різноспрямованих векторів на якісні призводить до проблем, криз, антагонізмів, революцій, війн, катастроф. Суб'єктивні суперечності та ризики мають бути зняті або перебувати під постійним макроекономічним управлінням.

Позитивний (утворювальний) характер рушійних сил утворюється на базі синергетичного ефекту, але не автоматично, а тоді, коли суперечності осмислюються, формулюються, обґрунтовуються ризики, які спричинені такими суперечностями, формуються механізми управління ризиками, будуються інструменти зняття суперечностей. Таким чином, суспільний розвиток протягом відтворювального циклу отримує у часі і просторі самоорганізуючі інструменти, які забезпечують розширене відтворення ВВП, продуктивних сил, виробничих відносин, робочої сили і т. ін.

Негативний (руйнівний) характер рушійних сил, теж на базі синергетичного ефекту, утворюється стихійно шляхом негативної самоорганізуючої дії протилежних векторів процесу відтворення. Руйнівний характер рушійних сил забезпечує розвиток окремим суб'єктам процесу суспільного відтворення за рахунок занепаду інших суб'єктів, сторін, механізмів, систем, інструментів. Ризики, які спричиняються відповідними суперечностями, не ідентифікуються, суспільством не контролюються, стихійно функціонують. Стихійне функціонування ризиків призводить до проблем, які є закономірним результатом дії стихійних, самоорганізуючих

негативних складових рушійних сил процесу відтворення. Якщо суспільство і далі не реагує на проблеми суспільного розвитку, не займається їх розв'язанням, то останні перетворюються на кризи, антагонізми, революції, війни, соціальні катастрофи. Проблеми, кризи, антагонізми, війни, соціальні катастрофи відрізняються одне від одного кількісними та якісними характеристиками. Проблема з'являється тоді, коли відсутній механізм управління ризиками спричиняє негативну динаміку соціально-економічних чи техніко-технологічних показників відтворення, як-то: перевищення темпів виводу основних засобів із процесу виробництва над темпами введення; скорочення темпів інвестування, скорочення розмірів заробітної плати, збільшення розриву між багатими і бідними; інфляція та підвищення цін і т. ін.

Тобто кожна проблема суспільного розвитку має стихійну природу, яка свідчить про те, що органи державного управління, ринкові механізми самоорганізації втратили контроль над позитивною динамікою ринку, яка вийшла з-під контролю основних суб'єктів ринку і стихійно самореалізується. Криза настає тоді, коли негативна кількісна динаміка соціально-економічних показників перетворюється на якісну: знижується виробництво ВВП, темпи інфляції блокують процес інвестування виробництва, ризики втрати капіталу сягають руйнуючих характеристик (зазвичай це більше 7%). Коли суспільство не в змозі розв'язати кризову ситуацію, забезпечити кількісні показники відтворення, настає катастрофа: призупинення простого відтворення, а негативна кількісна динаміка має тенденцію до неконтрольованого збільшення (понад 7% негативної динаміки вже свідчать про катастрофу).

Суспільний розвиток базується на відповідних принципах, дотримання яких забезпечує поступальний рух у розширенні придатних умов для життя всіх громадян.

Дослідження суспільного розвитку здійснюється на основі аналізу бінарних принципів – *свободи та відповідальності, ефективності та справедливості** [1, с. 239].

Відносини суб'єктів інвестиційної діяльності будуються на бінарних принципах свободи та відповідальності, ефективності та справедливості [1, с. 239]. Провідною проблемою є зняття невизначеностей міри співвідношення цих принципів по вертикалі та горизонталі та її оптимізації.

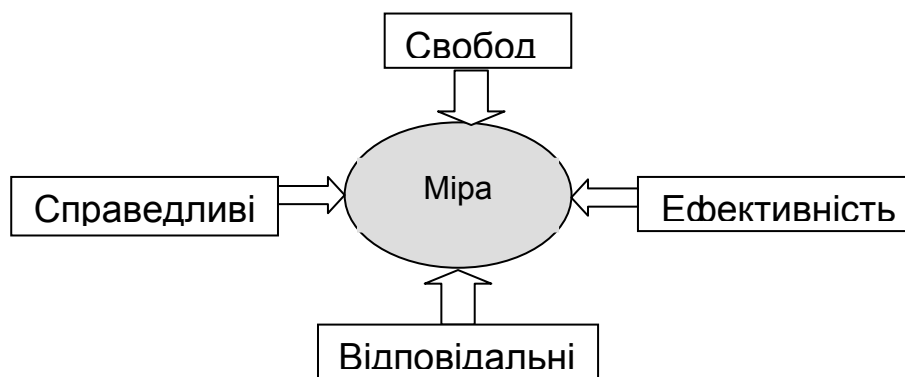

Рис. 1. Матриця бінарних принципів відносин суб'єктів суспільного розвитку

С. Кримський вважав, що міровизначення характеризує наукову раціональність як альтернативу дилетантизму. З сучасного погляду, міра має не тільки кількісно-якісні, а й ціннісні аспекти, виступає не тільки як єдність якості та кількості, а як норматив будь-якої діяльності, основа гармонії та доцільності в моделюванні людини та її світу [3, с. 99].

Ці принципи ми називаємо бінарними тому, що вони діють тільки разом у певному співвідношенні, яке має бути побудоване на відповідній мірі та характеризує рівень цивілізаційного розвитку економіки держави.

---

* Свобода – можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства [2, с. 1109] Відповідальність – покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу за чийсь дії, вчинки, слова [2, с. 136] Відповідальність – це гарантоване виконання кожним суб'єктом суспільного господарювання функцій, обов'язків, завдань. За їх невиконання суспільство має застосовувати санкції (*прим авт.*). Ефективність – отримання потрібних результатів [2, с. 268]. Справедливість – людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам [2, с. 1180].

Провідним принципом, який зумовлює їх інтегративну взаємодію, є *принцип свободи*, який означає вільний вибір кожним суб'єктом напрямків господарської діяльності, рівні можливості доступу до ресурсів підприємництва, справедливий захист приватної власності і т. ін. Діяльність суб'єктів суспільного розвитку не може бути *довільно* обмежена (до речі, свобода є символом американської нації) ні з боку держави, ні з боку ринку. Крім того, функціонування одного принципу за рахунок іншого не можливе без зниження загального ефекту їх взаємодії. Дотримання принципу свободи як основного принципу ліберальної економіки має забезпечити: *суб'єктам підприємництва* – самостійний вибір напрямків виробничої діяльності; вільний доступ** до фінансових, трудових, природних ресурсів; потреби у захисті їх приватної власності, в ефективній суспільній діяльності та ін.; *громадянам* – вільний доступ до інвестиційних товарів, товарів кінцевого споживання; *державі* – задоволення потреб у наповненні бюджету для реалізації інвестиційної функції та ін.

Принцип свободи реалізується через бінарний принцип – принцип відповідальності суб'єктів господарювання по вертикалі (держава – колектив – особа) і горизонталі (колектив – колектив). Від рівня відповідальності суб'єктів залежить життєздатність господарської системи та ефективність суспільного виробництва. Зазначимо, що вирішальною перевагою ринкової системи господарювання є безпосереднє включення кожного суб'єкта господарювання у відносини відповідальності***, особливістю яких є

** Вільний доступ до ресурсів суб'єктів інвестиційної діяльності означає відсутність адміністративних, правових, організаційних та інших перешкод, зумовлюється наявністю або відсутністю капіталу на ринку.

*** Відповідальна держава має розробляти і приймати закони, що регулюють діяльність суб'єктів, та гарантувати надійний контроль за їх безумовним дотриманням; підприємства й організації мають гарантувати суспільну оплату праці та її нормальні умови; працівники – забезпечувати якість праці, дисципліну праці і т. ін. (прим. автора).

неможливість її абсолютизації та концентрації на одному з суб'єктів господарювання (наприклад, державі або одного з суб'єктів ринку) або самоусунення від неї призводить до командно-адміністративної економіки та фактичного усунення інших суб'єктів від забезпечення соціально-економічної ефективності виробництва. Самоусунення від відповідальності окремих суб'єктів господарювання спричиняє, наприклад, подальшу тінізацію економіки, що спостерігається в Україні, яка шляхом виключення ресурсів з офіційного обігу зменшує потенціал суспільного розвитку.

Свобода суб'єктів реалізується і через інші форми та чинники, але її реалізація кожним суб'єктом неможлива за рахунок зменшення свободи господарської поведінки інших суб'єктів, що потребує дотримання принципу *відповідальності* перед ними. Включається кожний суб'єкт у відносини відповідальності шляхом досягнення ним суспільно необхідної ефективності розгляду держави як рівноправного суб'єкта господарювання.

Принципи свободи, відповідальності та економічної ефективності мають бути реалізовані за умов забезпечення соціальної справедливості. Це означає, що критеріями оцінювання господарської діяльності суб'єктів суспільного виробництва мають стати не лише економічні й правові, а й морально-етичні. Як засвідчила практика становлення нового способу господарювання в Україні, через відсутність морально-етичної оцінки принцип свободи та економічної ефективності реалізується за рахунок порушення принципу соціальної справедливості, що знижує синергетичний результат взаємодії суб'єктів суспільного розвитку. Докорінно змінити ситуацію може лише держава, формуючи умови досягнення ефективності *справедливими* методами (наприклад, справедливим проведенням приватизації державної власності, справедливим перерозподілом додаткового продукту, установленням державою мінімальної оплати праці на підприємствах усіх форм власності, однакових умов господарювання, підвищенням продуктивності праці тощо).

Крім бінарних принципів, суспільний розвиток має базуватися на таких принципах:

– *цілеспрямованості* (означає, що система управління має механізми розробки, прийняття і реалізації стратегічної мети суспільного розвитку);

– *ієрархічності* (має встановлювати систему досягнення цілей, визначаючи її провідну ланку та формувати відповідні механізми їх реалізації);

– *комплексності* (передбачає врахування всіх чинників, що впливають на ефективність системи державного управління);

– *цілісності* (означає, що сукупність явищ суспільного розвитку аналізується у взаємозв'язку та взаємозалежності, метою чого є встановлення нових властивостей системи, які відсутні в окремих її елементах);

– *визначеності та достатності*, який означає, що управлінські рішення мають повну всебічну, об'єктивну та своєчасну інформацію про об'єкт управління. Державне управління має будуватися на конкретизації кількісних та якісних параметрів між суб'єктами управління, між суб'єктами та об'єктами управління з урахуванням бажаних і можливих результатів. Наприклад, відносини між державними контролюючими органами та підприємствами були не визначені. Державні контролюючі органи проводили перевірку діяльності підприємств, порушуючи при цьому права перевіряючих. У результаті перевірки часто зупиняли роботу підприємств, що завдавало фінансових збитків, які не відшкодовувалися контролюючими органами. Взаємовідносини між суб'єктами господарювання загострилися, що потребувало втручання Президента України, який своїм указом регламентував перевірки підприємств контролюючими органами держави. Проте один указ, навіть президентський, є недостатнім для конкретизації повноважень як тих, хто перевіряє, так і тих, кого перевіряють. Усі перевірки слід регламентувати

на законодавчому рівні, а збитки від них мають бути гарантовано відшкодовані через суд;

– *випередження* (означає, що інформація про майбутній стан об'єкта має бути прогнозована за певними сценаріями розвитку);

– *провідної ланки* (означає, що в суспільному розвитку правильно встановити провідну ланку означає підпорядкувати всі інструменти, механізми, ресурси, інститути одній ідеї, що має забезпечити гармонійну взаємодію всіх ланок, і отримати від цієї взаємодії синергетичний ефект). У протилежному разі управлінські рішення матимуть неконкретний, розпливчастий, невизначений, неструктурований, безсистемний характер, що зумовить їх невисоку ефективність. Принцип провідної ланки характеризує підпорядкованість процесів і явищ одному вектору руху, що є необхідною умовою ефективного державного управління;

– *гарантованості* (означає обов'язкове виконання суб'єктами суспільного розвитку взятих на себе зобов'язань, є провідною ланкою сучасного державного управління). У перехідний період відносини суб'єктів господарського процесу мають гарантуватися, що не було забезпечено. Суб'єкти господарського процесу не виконують своїх зобов'язань. Держава як провідний суб'єкт формування умов господарської діяльності не забезпечила їх для підприємств, організацій, що призвело до порушення зобов'язань іншими суб'єктами господарювання (приховування доходу від виробничої діяльності, стрімке зростання тіньової економіки та прострочених неплатежів тощо) і знизило загальну ефективність економіки [4];

– *циклічності* (означає, що підготовка управлінських рішень перед їх прийняттям має здійснюватися у декілька циклів). Ідеться про те, що зазвичай з першого разу правильно визначити всі параметри взаємодії суб'єктів інвестиційної суспільного розвитку та об'єкта суспільного розвитку неможливо через складність і значну динаміку соціально-

економічних процесів. Тому на стадії підготовки управлінських рішень потрібно кілька разів повторювати цикли на різних рівнях суспільного виробництва доти, поки всі зміни будуть враховані. Крім того, сучасна інформаційно-програмна технологія дає змогу вносити зміни до процесу розробки й прийняття управлінських рішень у режимі реального часу.

Важливе значення в забезпеченні ефективності суспільного розвитку мають терміни, що характеризують відносини суб'єктів суспільного розвитку в законодавчій практиці. Аналіз Господарського кодексу України, який уведено в дію з 1 січня 2004 р. [5], засвідчив, що стаття 8 «Суб'єкти господарської діяльності» характеризує правові відносини учасників суспільного виробництва. За нею органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання, але таке трактування цього терміна не розкриває суті економічних, управлінських, організаційних відносин.

Невключення держави в термін «суб'єкти господарювання» на практиці призводить до того, що вона поводить себе як «сторонній спостерігач господарських процесів», викликає суб'єктивні суперечності між ринковими та державними методами управління економікою, зумовлює бюрократизм, корупцію та інші негативні явища господарського життя, зменшуючи продуктивний потенціал соціально-економічного зростання.

Роль держави як стороннього спостерігача господарських процесів простежується в трактуванні принципів господарювання. Загальні принципи господарювання відповідно до статті 6 Кодексу – це:

– забезпечення економічної багатоманітності та рівного захисту державою всіх суб'єктів господарювання;

– *свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом* (виділено нами – В.М.);

– вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України;

– обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення *соціальної спрямованості економіки* (виділено нами – В.М.), добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

– захист національного товаровиробника;

– заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Аналіз статті 6 Кодексу засвідчив принципи *свободи та соціальної справедливості*, але принципи *економічної ефективності та відповідальності* в ній відсутні. Якщо принцип *свободи* розкривається в термінах економічної багатоманітності, вільного руху капіталів, то принцип *соціальної справедливості* розкривається опосередковано і неконкретизовано, але чітко простежується стратегія відходу держави від відповідальності за створення соціальних гарантій: обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з потребою забезпечення соціальної спрямованості економіки.

Принцип *відповідальності* розглядається в інших статтях кодексу, тлумачиться як система санкцій за завдання шкоди довкіллю та іншим суб'єктам. У статті 49 Господарського кодексу «Відповідальність суб'єктів підприємництва» йдеться про те, що підприємці зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян та їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави. *За завдані шкоду і збитки* підприємець несе майнову та іншу встановлену законом *відповідальність* (виділено нами – В.М.).

На законодавчому рівні «відповідальність» не розглядається як гарантоване виконання суб'єктами господарювання взятих на себе

обов'язків, що, по-перше, виключає з відносин відповідальності державу, яка має забезпечити нормальні умови відтворення; по-друге, формує репресивний характер Господарського кодексу, який має передусім гарантувати обов'язкове виконання кожним суб'єктом узятих або делегованих зобов'язань. Таке трактування «відповідальності» зумовлюється потребами прогнозувати проблеми управління виробництвом та запобігати їх появі, а не усувати негативні наслідки порушення принципів господарювання.

Наслідками порушення принципів господарювання стали: тінізація виробництва (понад половину ВВП виробляється за межами офіційної економіки, деформуючи пропорції розширеного відтворення, експлуатуючи офіційні інвестиційні ресурси, які не відновлюються); уповільнення обігу капіталу шляхом збільшення дебіторської та кредиторської заборгованості, що зрештою значно знижує потенціал суспільного розвитку України.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, *суспільний розвиток* – це такі зміни в суспільстві, що супроводжуються переходом суспільних відносин до якісно нового стану, який характеризується народженням нових потреб у всіх громадян країни та наявністю нових господарських механізмів їх забезпечення. Методологічними засадами дослідження є такі:

– суспільний розвиток передбачає дослідження його як процесу, який здійснюється через циклічний рух; *цикл* – це послідовність подій і станів динаміки суспільної системи, що регулярно повторюється, її ритмічна організація, яка забезпечує стабільне відтворення й зміну. Дослідження суспільного розвитку здійснюється теж за певним циклом, який має такі етапи:

1. Методологічні засади дослідження суспільного розвитку.
2. Аналітичний етап суспільного розвитку.
3. Формування мети суспільного розвитку.

4. Прогнозування бажаних та можливих результатів.
5. Суб'єкти та об'єкти суспільного розвитку.
6. Ресурси суспільного розвитку.
7. Рушійні сили суспільного розвитку.
8. Стратегія і тактика суспільного розвитку.
9. Формування системи гарантій реалізації стратегії й тактики.
10. Методологія оцінювання ефективності суспільного розвитку;
  - суспільний розвиток здійснюється через функціонування законодавчо-нормативних, соціальних, екологічних, організаційних, відтворювальних, інформаційних та інших циклів;
  - принципи суспільного розвитку – свободи, відповідальності, ефективності, справедливості; визначеності (міри);
  - у процесі дослідження має бути встановлена *провідна ланка*, що впливає на якість суспільного розвитку та від якої залежать економічні, політичні, екологічні, організаційні, правові, інноваційно-інформаційні механізми забезпечення суспільного розвитку;
  - рушійними силами суспільного розвитку є суперечності. Суперечності – це об'єктивні різноспрямовані вектори руху: уведення-виведення; одиничне, особливе, загальне; кількість-якість; матеріальне-духовне; свобода-відповідальність; справедливість-ефективність. Суперечності притаманні кожному процесу, об'єкту, суб'єкту. Суперечності бувають об'єктивними та суб'єктивними. Об'єктивні суперечності ліквідувати неможливо. Кожна суперечність породжує відповідні ризики. Суперечності мають продуктивний (конструктивний) та руйнівний (деструктивний) вплив. *Продуктивний* (конструктивний) вплив на суспільний розвиток здійснюється тоді, коли суперечності ідентифікуються, конкретизуються ризики, які зумовлені цими суперечностями, розробляються відповідні механізми управління ними. Відсутність механізмів ідентифікації суперечностей та відповідних їм

ризиків, інструментів їх моніторингу та контролю призводить до стихійного утворення проблем. *Руйнівний* (деструктивний) вплив здійснюється тоді, коли суперечності не ідентифікуються, ризики не контролюються та стихійно перетворюються на проблеми. Проблеми, що не розв'язуються суспільством, зазвичай перетворюються на кризи, антагонізми, катастрофи, які стрибкоподібним методом здійснюють руйнування неефективних механізмів управління, але при цьому нераціонально витрачаються значні суспільні ресурси. Забезпечити конструктивний вплив суперечностей на суспільний розвиток можна лише на основі оволодіння методами випереджальної аналітики майбутнього господарського розвитку, передбачення проблем і розробки механізмів їх попередження.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому ми плануємо підготувати ще кілька статей з цієї тематики.

Список використаних джерел

1. Мартиненко В. Природа інвестиційного процесу в трансформаційній економіці / Мартиненко В. // Вісн. УАДУ. – 2003. – № 3. – С. 234-241.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
3. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / Кримський С.Б. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
4. Мартиненко В. Передумови формування мобілізаційної моделі інвестиційного процесу в Україні / Мартиненко В. // Вісн. НАДУ. – 2004. – № 3. – С. 223-230.
5. Господарський кодекс України // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 462.